

Sprawozdania

Sprawozdanie

z IX Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej
z cyklu Zastosowanie Psychologii Klinicznej
w Praktyce Sądowej

na temat

„Psychospołeczne uwarunkowania
przestępczości nieletnich

– podłoże, geneza, motywy”

Katowice, 9-11 grudzień 2002 r.

W dniach 9-11 grudnia 2002 r. w Katowicach odbyła się kolejna – IX Ogólnopolska Konferencja Naukowa, organizowana przez Katedrę Psychologii Klinicznej Uniwersytetu Śląskiego z utrwalonego tradycją cyklu zastosowania psychologii klinicznej w praktyce sądowej.

W konferencji wzięło udział liczne grono przedstawicieli nauk prawnych, psychiatrii i psychologii z wielu ośrodków akademickich kraju oraz instytucji zajmujących się od strony praktycznej problematyką przestępstw dokonywanych przez nieletnich.

W przemówieniu wstępnym przewodniczący Komitetu Organizacyjnego – prof. dr hab. Jan Maria Stanik – stwierdził, że ważna jest nie tylko umiejętność wskazania na zespół uwarunkowań czynów przestępczych popełnionych przez nieletnich, ale również to, jak istotne jest znalezienie właściwych środków zaradczych, które zapobiegałyby takim czynom. Odniósł się on do ważnych zmian w procesie postępowania sądowego wobec nieletnich, które umożliwiają wykorzystanie wiedzy psychologicznej w opiniodawstwie sądowym w szerszym zakresie. Przegląd nowych możliwości w powiązaniu z dotychczasowym dorobkiem psychologii sądowej (w ścisłej współpracy z psychiatrią sądową) wytycza ważne zadania zarówno naukowo-badawcze, jak i aplikacyjne psychologom badaczom i ekspertom – biegłym sądowym. Wyraził również głęboką nadzieję, iż plan tej konferencji będzie stanowił pozytywny przyczynek do procesu doskonalenia praktyki wymiaru sprawiedliwości w aspekcie jego humanizacji, a także oczekiwanej skuteczności.

Obrady plenarne rozpoczął dr Eugeniusz Moszczuk z Uniwersytetu w Rzeszowie. W swoim referacie przedstawił problematykę przestępczości nieletnich w perspektywie pokoleniowej. Doktor Zbigniew Spendel z Uniwersytetu Śląskiego zanalizował przestępczość nieletnich z perspektywy procesów globalizacji, ze szczególnym uwzględnieniem zagrożeń podmiotowości człowieka. Doktor Joanna Różańska-Kowal oraz dr Danuta Rode, również z Uniwersytetu Śląskiego, w swoim wystąpieniu w rzetelny sposób ukazały rodzaje i uwarunkowania przestępczości nieletnich w świetle zachodzących przemian społeczno-gospodarczych w Polsce. Tematyka ta była kontynuowana także w referacie dr Beaty Pastwy-Wojciechowskiej z Uniwersytetu Gdańskiego, która omówiła strukturę i dynamikę przestępczości nieletnich z województwa pomorskiego.

Analizę porównawczą kryteriów prawnych i psychologicznych dotyczących przestępczości nieletnich w ciekawy i wnikliwy sposób zaprezentował prof. dr hab. Waldemar Domochowski z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Problematyka demoralizacji – jako podstawowego kryterium w postępowaniu z nieletnimi – była przedmiotem wystąpienia dr. Grzegorza Harasimika z Uniwersytetu Szczecińskiego. W swoim referacie przedstawił on genezę, a zarazem zasadność koncepcji wczesnej interwencji wychowawczej i na jej tle – wprowadzenia pojęcia demoralizacji, określając w ten sposób model postępowania z nieletnim. Wskazał również na najważniejsze punkty pomocne w interpretacji tego pojęcia na gruncie norm prawa karnego.

Zagadnienie związane z warunkami środowiska rodzinnego i funkcjonowaniem w grupach osób nieletnich popełniających przestępstwa zostały poruszone w referatach: mgr Joanny Kucharewicz i mgr Małgorzaty Piaseckiej, prof. dr hab.

J. M. Stanika oraz dr Agnieszki Roszkowskiej i mgr Justyny Trepki-Starosty.

Wpływ grupy na zachowanie człowieka analizowały J. Kucharewicz i M. Piasecka z Uniwersytetu Śląskiego. Przeprowadzone przez autorki badania na grupie 44 nieletnich przestępców przebywających w zakładzie poprawczym wskazały na istotne statystycznie korelacje pomiędzy stylami funkcjonowania społecznego badanych a uczestnictwem w podkulturze przestępczej. Uzyskane wyniki świadczą o tym, iż struktura grupy podkulturowej wyznacza jej uczestnikowi określoną rolę w hierarchii uporządkowanej według relacji władzy i dominacji. Zajmowana pozycja w strukturze grupy, określanej jako spójna i mająca swoje jednoznaczne cele i reguły, umożliwia nieletniemu samookreślenie, odnalezienie poczucia własnej tożsamości i wartości. Funkcjonowanie rodziny, wzajemne relacje, warunki opiekuńczo-wychowawcze w rodzinie, a także radzenie sobie z realizacją obowiązku szkolnego przez nieletnich – to pogłębienie problematyki wpływu rodziny na kształtującą się przestępczość nieletnich. Tymi kwestiami zajęły się: A. Roszkowska, J. Trepka-Starosta oraz J. M. Stanik z Uniwersytetu Śląskiego, który ponadto – posługując się metodą idiograficzną – w swoim opracowaniu scharakteryzował typy najczęściej występujących przestępstw nieletnich, popełnianych w wybranej przez siebie dzielnicy Katowic. Niepokojącym jest fakt odnotowania przez autora przestępstwa do tej pory nie występującego – znechęcia się nad bliskimi, najczęściej samotnymi matkami wychowującymi nieletnich. Głównym motywem tych działań jest chęć uzyskania nieskrepowanej swobody lub pieniędzy, a także żywiona do matek wrogość czy nienawiść.

Problematyka psychologicznej charakterystyki funkcjonowania osobowości nieletnich była przedmiotem wystąpień dr Beaty

SPRAWOZDANIA

Pstrąg, dr B. Pastwy-Wojciechowskiej oraz mgr Izabeli Rajskiej-Kulig.

Doktor B. Pstrąg z Uniwersytetu Rzeszowskiego przedstawiła w swoim referacie postawy młodzieży wobec nieletnich wchodzących w konflikt z prawem, poruszając ważne zagadnienie stygmatyzacji społecznej. Badania autorki wskazują na niewystarczający poziom wiedzy młodzieży na temat przestępczości nieletnich, a nawet przecenianie rozmiarów tego zjawiska. Wiedza ta czerpana jest głównie z telewizji, która nagłaśnia najczęściej drastyczne przypadki. Dlatego też nieletni przestępcy budzą wśród badanej młodzieży negatywne emocje i stereotypowe przekonania konieczności ich izolowania w odrębnych placówkach edukacyjno-wychowawczych. Resocjalizacja nieletnich przestępców, w opinii badanych, powinna być prowadzona przez pedagogów, policjantów i sędziów. Wynika z tego, iż młodzież traci zaufanie do wychowawczych oddziaływań rodziny, a prawie zupełnie nie dostrzega pedagogicznego wpływu szkoły.

Tematem kolejnego referatu zaprezentowanego przez dr B. Pastwę-Wojciechowską były postawy życiowe nieletnich przebywających w zakładzie poprawczym. Prelegentka omówiła badania systemu wartości ich rodziców, a także samej młodzieży naruszającej i nie naruszającej normy prawne. W grupie młodzieży nie naruszającej norm prawnych nie odnotowano istotnych różnic pomiędzy hierarchią wartości ojców i synów, natomiast córki – wyżej niż matki – umieszczały w hierarchii wartości miłość i życie pełne wrażeń. Dla dziewcząt najważniejszą wartością była prawdziwa przyjaźń i koleżeństwo, dla chłopców natomiast – dostatnie życie (dobrobyt). W grupie naruszającej prawo dwie powyższe wartości były także najważniejsze dla dziewcząt i chłopców. Ujawniły się jednak wartości specyficzne, takie jak niezależność od innych (rozumiane jako liczenie tylko na siebie, dewaluacja innych, traktowanie ich jako złych), walka (rozumiana jako narzędzie zdobycia władzy) oraz specyficzny stosunek do pracy (negowanie pracy – praca jest bez sensu, jest złem koniecznym). Autorka zbadała również różnice w zakresie postaw rodzicielskich. Rodzice młodzieży nie naruszającej norm prawnych prezentowali konsekwentne, spójne, prawidłowe i zgodne postawy wychowawcze. Natomiast rodzice młodzieży naruszającej normy prawne odrzucali emocjonalnie swoje dzieci.

Magister I. Rajska-Kulik z Uniwersytetu Śląskiego przedstawiła problem uogólnionego poczucia skuteczności i poziomu optymizmu nieletnich sprawców czynów przestępczych. Na podstawie swoich badań autorka wykazała, iż optymizm nieletnich pozostaje najczęściej w sferze marzeń i planów, ponieważ oni nie potrafią oni przeciwdziałać napotykanym trudnościom. Głównym przedmiotem dyskusji zainspirowanej przez prof. dr hab. Waldemara Domachowskiego był problem stygmatyzacji – jego rozumienie, następstwa społeczne i możliwości przeciwdziałania mu. Stygmatyzacja została ostatecznie zdefiniowana jako narzędzie upraszczające percepcje rzeczywistości, ułatwiające orientację w złożonych zjawiskach społecznych bez konieczności bezpośredniego poznania tych zjawisk. Taka interpretacja wskazała na nieskuteczność walki z negatywnymi etykietami i stereotypami społecznymi. Autor wskazał na możliwość przededefiniowania tych stereotypów w kierunku bardziej pozytywnym. W przypadku nieletnich wskazał na spostrzeganie ich nie jako źródła potencjalnego zagrożenia, ale jako osób potrzebujących profesjonalnej pomocy psychologiczno-pedagogicznej i wsparcia społecznego. Takim rozumieniu nieletnich musi towarzyszyć przekonanie społeczne o możliwości wywierania pozytywnego wpływu na młodzież wchodzącą w konflikt z prawem – zwłaszcza w najbliższych kręgach społecznych i środowiskowych.

Ważny blok tematyczny poruszany na konferencji, przedstawiony w kolejnych referatach, dotyczył psychologicznych procesów motywacyjnych w dokonywaniu przestępstw przez nieletnich.

Problemom sytuacyjnego i motywacyjnego tła gwałtów dokonywanych przez nieletnich sprawców poświęcony był referat mgr Marty Woźniak z Uniwersytetu Śląskiego. Autorka wskazała na szczególnie dotkliwe i groźne następstwa psychiczne dla ofiary gwałtu. Na podstawie dokonanej analizy zebranego przez siebie materiału empirycznego określiła sytuacyjne i osobowościowe zmienne, które pozostają we współzależności z predyspozycjami do popełnienia tych przestępstw. To pozwoliło jej na wyciągnięcie następujących wniosków: istnieje zróżnicowanie w zakresie konstrukcji psychicznej sprawców popełniających czyn w grupie i indywidualnie – w przypadku zgwałcenia zbiorowego działanie sprawcy wydaje się powodowane obecnością i chęcią przynależności i identyfikacji ze współuczestnikami, a także z dużą zewnątrzsterownością i stopniem konformizmu. Ważnym wnioskiem może być stwierdzenie, iż często sprawca wchodzi w bliższą relację z ofiarą; ta relacja w późniejszym czasie jest odczytywana przez niego jako zachęta do współzycia seksualnego, co w połączeniu z zawyżoną samooceną i brakiem umiejętności adekwatnej oceny sytuacji może w istotny sposób zachęcać sprawcę do popełnienia czynu karalnego.

Tematyka przestępstw o podłożu seksualnym dokonywanych przez nieletnich została pogłębiona przez dr. Dariusza Skowrońskiego z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, który zajął się w swoich badaniach empirycznych określeniem wpływu preferencji seksualnych na ryzyko popełnienia czynu przestępczego o charakterze seksualnym.

Magister Iwona Blicharska z Komendy Wojewódzkiej Policji we Wrocławiu w wystąpieniu na temat „Wybrane korelaty osobowości nieletnich dokonujących przestępstw grupowych” zaprezentowała wyniki badań własnych, które dotyczyły charakterystyki młodzieży niedostosowanej społecznie w aspekcie wybranych cech osobowościowych: poczucia kontroli, lęku i agresywności. Badaniami objęła 44 wychowanków Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego. Podstawowy wniosek można by przedstawić następująco: nieletni charakteryzowali się wysokim poziomem agresywności, lęku-cechy i obniżoną kontrolą zachowań. Autorka wskazała na konieczność uwzględnienia w procesach resocjalizacyjno-wychowawczych działań poświęconych odreagowaniu napięć, uczeniu nieletnich tworzenia i utrzymywania zadowalających relacji z innymi ludźmi. Osobowościowe determinanty i relacje społeczne nieletnich sprawców czynów agresywnych, popełnianych indywidualnie i w grupie, w swoim referacie przedstawili również: prof. dr hab. Józef K. Gierowski, mgr M. Szaszkiwicz, mgr Teresa Jaśkiewicz-Obdyzińska oraz mgr Ewa Wach z Instytutu Ekspertyz Sądowych w Krakowie.

Doktor Joanna Różańska-Kowal i dr Bernadetta Izydorczyk z Uniwersytetu Śląskiego, kontynuując blok tematyczny psychologicznych procesów motywacyjnych w popełnianiu przestępstw przez nieletnich, omówiły wyniki badań dotyczących sytuacji trudnych i strategii radzenia sobie ze stresem przez nieletnich przestępców płci żeńskiej i męskiej, wychowanków zakładów poprawczych. Dokonana dogłębna analiza uzyskanych przez nie wyników badań pozwoliła na stwierdzenie, iż sytuacje trudne dla chłopców są związane z czynem przestępczym i jego następstwami w postaci pobytu w zakładzie poprawczym, natomiast dziewczęta najsilniej przeżywają emocjonalnie jako trudne sytuacje rodzinne. Wśród strategii radzenia sobie ze stresem nieletni najczęściej wybierali: dystansowanie się, obwinianie oraz pozytywne przewartościowanie.

SPRAWOZDANIA

Nieletni chłopcy stosują więcej strategii radzenia sobie ze stresem niż dziewczęta. Znacznie częściej próbują oni rozwiązać problem w sposób planowy lub skorzystać z pomocy i wsparcia społecznego niż ich rówieśniczki przebywające w zakładzie poprawczym. Dziewczęta oznaczają się wyższym stopniem samokontroli w sytuacjach trudnych i nie ujawniają w nich negatywnych uczuć.

Doktor A. Roszkowska i mgr J. Kucharewicz z Uniwersytetu Śląskiego przybliżyły w swoim referacie problematykę agresywności jako czynnika ryzyka zachowań przestępczych. Przedstawiając wyniki swoich badań, wskazały na zróżnicowane zależności pomiędzy poziomem agresywności a typem popełnianego czynu.

Profesor dr hab. J. Gierowski z Katedry Psychiatrii Collegium Medicum Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz mgr T. Jaśkiewicz-Obydyńska i mgr E. Wach z Instytutu Ekspertyz Sądowych w Krakowie zaprezentowali ciekawą metodę wczesnej oceny ryzyka występowania zachowań o charakterze przemocy. Autorzy przedstawili wyniki badań własnych z wykorzystaniem kwestionariusza Savry jako proponowanego narzędzia do badania wskazanego problemu. Jak wynika z ich badań, kwestionariusz ten może znaleźć szerokie zastosowanie również w warunkach polskich.

Ostatnia część konferencji została poświęcona problematyce mediacji i pomocy eksperckiej w postępowaniu w sprawach nieletnich. Temat ten eksplorowali w swoich wystąpieniach: prof. dr hab. Dobrochna Wójcik, dr Hanna Przybyła-Basista, dr Danuta Rode i mgr Justyna Kusztal.

Profesor D. Wójcik z Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości przedstawiła ciekawie i wnikliwie wybrane aspekty psychologiczne i prawne dotyczące mediacji między nieletnim sprawcą czynu karalnego a osobą pokrzywdzoną. W swoich rozważaniach nawiązała do nowoczesnego modelu wymiaru sprawiedliwości naprawczej (*restorative justice*), którego głównym celem jest zrekompensowanie szkody i krzywdy wyrządzonej przestępstwem. Ponadto podkreśliła znaczenie mediacji jako nie tylko sposobu na rozwiązanie konfliktu, ale także ważnego czynnika wychowawczego kształtującego odpowiedzialność sprawcy za jego czyn, uświadamiającego mu krzywdę i cierpienie ofiary. Autorka stwierdziła, iż mediacja pozwala sprawcy i ofierze uniknąć stygmatyzacji i izolacji od środowiska.

Kontynuując temat mediacji kolejna referentka, dr H. Przybyła-Basista z Uniwersytetu Śląskiego, zanalizowała motywację klientów do udziału w mediacjach, porównując mediacje rodzinne z mediacjami pomiędzy ofiarą a sprawcą. Przedstawiając wnioski praktyczne autorka zasugerowała, iż niezwykle ważne jest zidentyfikowanie wstępnej motywacji stron przystępujących do mediacji. Ponadto stwierdziła, że specyfika kontekstu sytuacji mediacyjnej (postępowanie sądowe karne vs. postępowanie cywilne) wpływa na różnice w specyficznych motywacjach kierujących osobami przystępującymi do mediacji. Kolejnym ważnym wnioskiem referentki było zwrócenie uwagi na to, iż zarówno w mediacjach ofiara-sprawca, jak i w mediacjach rodzinnych zaznaczają się trudności w koncentracji stron na rzeczowym przedmiocie rozmów, przy czym konflikty odnoszące się do relacji są bardziej charakterystyczne i specyficzne dla mediacji rodzinnych.

Analizując dalej temat poszukiwania optymalnych rozwiązań w postępowaniu z nieletnimi przestępcami, mgr J. Kusztal z Zakładu Profilaktyki Społecznej i Resocjalizacji Instytutu Pedagogiki Uniwersytetu Jagiellońskiego w swoim wystąpieniu omówiła optymalny model postępowania w sprawach nieletnich.

Merytoryczną część konferencji kończył blok tematyczny dotyczący opiniodawstwa sądowego w sprawach nieletnich. Doktor D. Rode z Uniwersytetu Śląskiego przybliżyła nam podstawowe aspekty przestępczości nieletnich (z uwzględnieniem zasad odpowiedzialności według obowiązujących przepisów prawnych), a także wskazała, jak ogromne znaczenie mają ekspertyzy psychologiczne dla organów sądowych. Opinie – poparte wynikami badań – zwracają uwagę na specyficzne problemy nieletnich przestępców, których specjalistyczne opisanie jest niezbędne do podjęcia właściwych decyzji sądowych.

Uzupełnienie tej tematyki stanowił kolejny referat – mgr Elżbiety Dymek; jako przedstawiciel Sądu Rejonowego w Myślenicach podkreśliła znaczenie procesu opiniodawstwa psychologiczno-pedagogicznego w sprawach nieletnich.

Dopełnieniem rozważań na ten temat był referat dr. Leszka Woszczyka z Uniwersytetu Śląskiego, który w swoim wystąpieniu podzielił się doświadczeniami w zakresie psychologicznych aspektów przesłuchania nieletnich w procesie sądowym.

Obrady IX Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej podsumowali: prof. dr hab. W. Domachowski i prof. dr hab. D. Wójcik. Podkreślili oni znaczenie współpracy i integracji przedstawicieli różnych dziedzin nauki, w tym przypadku prawników, psychologów, pedagogów i psychiatrów, która może przyczynić się do istotnych, korzystnych zmian w funkcjonowaniu wymiaru sprawiedliwości w aspekcie przestępstw popełnianych przez nieletnich. Poruszane podczas konferencji zagadnienia miały duże znaczenie dla wzbogacenia teorii dotyczących psychologii sądowej, ale przede wszystkim wniosły duży wkład w edukację wszystkich osób współpracujących z wymiarem sprawiedliwości.

Wszyscy uczestnicy konferencji rozstali się z nadzieją spotkania na kolejnej, tym razem jubileuszowej, X Konferencji Naukowej z cyklu „Zastosowanie psychologii klinicznej w praktyce sądowej”, organizowanej przez Katedrę Psychologii Kliniczno-Sądowej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

*Justyna Trepka-Starosta
Katedra Psychologii Kliniczno-Sądowej
Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach*